

Kdor problema »alpskega« paleolitika ne pozna podrobno, si na podlagi te knjige ne more ustvariti slike, za kaj gre. Francoski in drugi raziskovalci iz te šole so se doslej le malo ukvarjali s tem problemom. V glavnem so se omejili na odklonilno kritiko. V ta sklop gre

Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. IV. Band. 4./5. Lieferung: Hazga — Hieroglyphen, urartäische, str. 241—400; 6./7. Lieferung: Hieropolis — Hystaspes, str. 401—549, 1975. Izdaja D. O. Edzard, München. Založba: Walter de Gruyter, Berlin, New York. Dodana sta naslovna stran in seznam kratic na str. I—XXIV.

V prejšnjih knjižnih poročilih (zadnje v *Arheološkem vestniku*, XXIII, 1973 [1975]) je bilo že povedano, kolikokrat se je spreminjal izdajateljski in redakcijski odbor, da bi se izhajanje Realnega leksikona za asiriologijo in prednjeazijsko arheologijo kar najbolj pospešilo. Velik uspeh je nedvomno dosežen s tem, da je novi odbor v letu 1975 objavil kar dva dvojna sešitka na 208 straneh in tako zbral gesla, ki se v nemščini začenjajo s črko »H«. Nekaj gesel je obravnavanih v francoščini ali pa v angleščini. Gesla so vobče primerno kratka, nekaj je pa daljših in preraščajo v razprave.

V obeh dvojnih sešitkih je med pretežno krajšimi gesli: 69 za imena krajev ali pokrajin, 44 jih posega v verstvo, 9 je imen gorovij. Med osebnimi imeni je 36 antičnih in 10 imen modernih asiriologov. Med antičnimi naj bodo omenjeni od Grkov: Herodot (angleški avtor H. W. F. Saggs se zanima predvsem, koliko so Herodotova poročila o Babilonu zanesljiva); gramatik Hesychios iz Aleksandrije ter astronom in geograf Hipparchos z otoka Roda; oba je obdelal W. Röllig. Po abecednem zaporedju prihajata na vrsto zadnji judovski kralj Hiskia (= Hezekiah) (obdelal ga je D. O. Wiseman angl.) in zadnji kralj severnega (izraelskega) kraljestva (H. Donner). Iz feničanskega Tira so trije zaporedni Hiram (W. Röllig), iz hetitskih virov je Hukana(š) iz Hajaše (K. K. Riemschneider), od elamskih vladarjev je zanimiv Hita, ki je morda sklenil vazalno pogodbo z Naram-Sinom. Zadnji po abecedi pa je Hystaspes, oče Darija I. (gesli je prispeval W. Hinz). Med imeni božanstev je posebno upoštevan Humban, največje moško božanstvo v Elamu; njegovo ime je povezano s petimi kraljevskimi in tremi knežjimi imeni (W. Hinz). — Izmed modernih asiriologov so v kratkih geslih zajeti: Aleksander Heidel (1907—1955); Ernst Emil Herzfeld (1879—1948); Léon Heuzey (1831—1922); Edvard Hincks (1792—1866); Harri Gustaf Holma (1886—1954); Fritz Hom-

tudi obravnavana knjiga. Njihova problematika je drugačna in dognanost tamkajšnjih kultur taka, da je najbrž res zelo težko razumeti srednjeevropske razmere.

Mitja Brodar

mel (1854—1936); Bedřich (Friedrich) Hrozný (1879—1952).

Kot opazen napredek je omeniti, da več gesel obravnava najprej filolog, nato pa dodaja svojo obdelavo arheolog (ali umetnostni zgodovinar in podobno). Začuden se pa sprašujem, zakaj Hammurabi ni obravnavan v posebnem geslu.

Nekatera gesla so zaradi obširnosti drugače razdeljena. To velja zlasti za gesli »Hetiti« in »Hurriti«. Za Hetite so kar štiri gesla. Zgodovino je močno zgoščeno podal H. Otten, on jo deli na trije obdobji, od katerih je srednje sporno. — Spor glede pravilnosti imena »hetitski« obravnava H. G. Güterbock. Precej izčrpno govori o hetitski umetnosti Kurt Bittel, ki je več desetletij vodil izkopavanja hetitskega glavnega mesta Hattušaša. Končno se Annelies Kammenhuber bavi s pomenom, ki ga ima hetitski jezik za rekonstrukcijo prvotnega skupnega indoevropskega prajezika. Sodi, da so indoevropski Hetiti v 18. stoletju prišli od vzhoda čez Kavkaz v sredino Male Azije. Klinopis so prevzeli od kake pisarske šole v severni Siriji in ne morda — kar bi bilo mnogo bliže — od staroasirskih trgovskih naselbin v Kapadociji. Zanimiva so njena izvajanja glede samostalnika, zaimka, glagola in sintakse.

Manj znani so Huriti; o njih je dvoje gesel. Prvo geslo »Huriti, huritsko« sta prispevala D. O. Edzard in Annelies Kammenhuber (str. 507—512). Problemi so že z imenom. Gre za veliko skupino ljudstev, ki nekako v tisočletju od 2000 do 1200 (do konca velike hetitske države) sodelujejo skupno s Sumerci, Akadci in Elamci pri usmerjanju razvoja mezopotamske zgodovine in civilizacije. Pozneje pa priča samo še nekaj imen o tem velikem ljudstvu, ki je bilo s severa in severovzhoda pritisčeno na Mezopotamijo. Mitanska država je bila največja huritska državna tvorba. Huritski aglutinirajoči jezik, ki uporablja le sufikse, ne pa tudi prefiksov (§ 4, odst. 1, str. 512), je v morfološkem pogledu že precej dobro, v leksikalnem pogledu pa še zelo pomanjkljivo raziskan (str. 507). Geslo podrobno našteva, kje so ohranjeni huritski viri (509 ss.). Iz stare akadke dobe je na beli marmorni plošči najstarejši napis iz Nippurja, drugi iz Samarre na bakreni plošči, dvoje valjastih pečatnikov i. dr. V Babiloniji so Hurite imenovali Subarejce. Poleg množičnih starobabilon-

skih zarotitev so najdišča huritskih virov v mestih Mari, Šušarra, Šagir Bāzār in Alalah VII. Iz srednje babilonske dobe so važna najdišča za huritsčino: Nuzi, Alalah IV, Qatna in Ugarit; v elamarnski korespondenci je ohranjeno »mitansko pismo« kralja Tušratte (ok. 1385) faraonu Amenofisu III. Presenetljivo pa je, da so največ huritskega gradiva doslej odkrili v hetitski prestolnici Hattušašu. V jedrnatem pregledu zajemata avtorja doslednja dognanja o huritskem jeziku. Od antičnih jezikov je bil huritskemu najbolj soroden urartejski jezik. V geslu so še posebej obravnavani: pisava, glasoslovje, nominalno spreminjanje, zaimki in glagol; končuje z medsebojnim vplivanjem huritsčine na sosednje jezike in obratno (str. 512 ss.). — Tudi drugo geslo »Huriti, umetnost« (514—519), ki ga je napisal M. J. Mellink (angleško), podaja razvoj od tretjega tisočletja preko stare asirske, stare hetitske, mitanske in veliko-hetitske periode. Posebno poglavje imajo: Tell Halaf-Guzana, Urartu in Severni Iran. Mellink sklepa z ugotovitvijo, da bi bilo neupravičeno zanikati obstoj huritske umetnosti, da pa ni verjetno, da bi bili huritska umetnost in arhitektura izvirni. Za to je zlasti manjkalo močno politično središče, ki bi bilo zagotavljalo trajno povezavo.

Zgodovinarja bo zanimalo tudi troje gesel o hieroglifih. Škoda, da se redaktorji niso odločili, vsaj kratko, še za geslo o egiptovskih hieroglifih. Preostanejo tako imenovani hieroglifi iz Byblosa (W. Röllig, 393 ss). Na 10 (oz. 11) predmetih so ohranjeni različno dolgi napisi, segajoči od začetka 12. egiptovske dinastije do konca dobe Hiksov (1991—1567). Doslej so našli, da je pri tem uporabljenih 114 znakov. — Manjšega pomena so urartejski hieroglifi, od katerih obsega najdaljši napis dve in pol vrstice (Einar v. Schuler, 400 s.). — Večji pomen imajo hetitski hieroglifi. Uporabljali so jih v času velike države za posebno slovesne napise, v času poznejših malih kneževin pa so splošno napisali z njimi dolge napise. Geslo o njih obravnava Emmanuel Laroche, ki je najboljši poznavalec te problematike. Po opredelitvi pojma našteva najdišča hieroglifskih napisov iz imperialne in iz poznejše dobe (novo-hetitske). Geslo poroča o njihovem razvoju, izvoru, izvoru in starosti. Koristna bo tabela, ki ponazarja skupine najbolj značilnih znakov.

Pregledno zgodovinsko geslo (W. Röllig, 282—287) o »politični ženitvi« našteva 48 primerov tekom kakih 17 stoletij, počenši od stare sumerske dobe do asirskega kralja Asarhaddona, ki je svojo hčer omožil s skitskim poglavarjem Bartatuajem (Protothyas pri Herodotu).

V zgodovino posegajo nadalje gesla: o hierodulah (R. Harris, angl.), o Hiksih (pokojni egiptolog Walter Wolf), o veliki huritski in

hetitski boginji Hepat (326—329, ki ga je napisala pokojna Jenny Danmanville). Pod geslom Hellas (303—311) skuša H. V. Herrmann naštet, kaj je bilo iz Orienta uvoženo v Grčijo. Sodi, da so stiki med Malo Azijo in Sirijo z otoško in celinsko Grčijo, pa tudi med Egiptom in Kreto obstajali že v tretjem tisočletju. Pretrgani so bili, ko je propadla kretska-mikenska kultura. Obnovljeni naj bi bili šele sredi 8. stoletja. To datiranje se bo težko vzdržalo, odkar vemo, da so v Ugarit prihajale ladje s Krete (*mat Kabturi*, prim. Jean Nougayrol, *Le Palais royal d'Ugarit*, III = Mission de Ras Shamra, tome VI [Paris 1955] str. 107, no. 16.238, v. 10 s.: »Če iz dežele Kabtu-ri njegova ladja pride, ...«). Avtor tudi dožene, da so v Grčijo uvoženi predmeti prihajali iz Egipta (na splošno je egiptovskih predmetov malo, pretežno gre za fenicijske posnetke), Asirije, države Urartu, iz poznejših malih hetitskih kneževin, iz Sirije, Fenicije, Frigije, Irana, Kavkaza in Cipra.

Ločeno, vsak s svojega zornega kota obravnavata filolog in arheolog (ev. umetnostni zgodovinar) naslednja gesla: junak (W. Heimpel — H. Hunger); čelada (C. Wilcke — P. Calmeyer); pes (W. Heimpel — U. Seidl); dvor (geslo, razdeljeno po času: do ca. l. 1506, J. Renger; asirski dvor, Paul Garelli, franc.) (435 — 446 — 452); pastir (filol. in arheol. H. Waetzoldt); vladar (Gabriela Szabó, filološko — Eva Strommenger o upodablajoči umetnosti — W. Nagel za Elam in Ahemenide, 335 — 345 — 351 — 367); himne po sumerskih virih obravnava C. Wilcke, po akadskih W. v. Soden (539 — 544 — 548).

Samo na naštevaje se moramo zaradi prostora omejiti pri naslednjih geslih: babica, vojška, čreda, jelen, kokoš, srce (napisal pokojni René Labat), homoseksualnost (459—469), lakota, med, ognjišče, hlače.

Pravnega gradiva je tokrat malo. Poleg že naštetih gesel »vladar« in »dvor« je omeniti predvsem geslo »prikrievanje«, ki ga podrobno analizira pravni zgodovinar Herbert Petschow (247—251).

Filolog J. Renger in arheolog J. S. Cooper (angl.) (251 — 259 — 269) sta si tudi razdelila geslo »božanska ženitev«. H. York (angl.) 269—382 obravnava geslo »sveto drevo«. Ta pojem zasleduje od predzgodovinskih začetkov preko drugega tisočletja do pozne asirske dobe.

Pokojni René Labat (1904—1974) je obširneje obdelal geslo o hemerologiji (franc., 317—323), to je babilonski psevdognostnosti o razlikovanju med srečnimi in nesrečnimi dnevi. Klinopisnih babilonskih spisov o tem je več skupin. V navadnih seznamih so srečni dnevi naštet ali v stolpcih ali v vodoravnih vrstah, ali pa v odstavkih, ločenih z vodoravnimi črtami. Tu je podrobneje povedano, kdo jih je kot take

označil in za kakšne posle (npr. za tkanje ali čiščenje žita) veljajo kot srečni. Drugo skupino tvorijo koledarji, ki imajo tovrstne podatke v stolpcih za posamezne mesece in v le-teh za posamezne dneve. Okrajšani koledarji naštevajo samo ugodne dneve, izvlečki pa samo v določenem mesecu. Asirska zbirka je bila posebno podrobna in sestavljena iz vseh spisov te vrste. Samostojno zbirko so sestavljali za asirskega kralja. Poleg splošnih so bile tudi delne, priložnostne, ritualne in poklicne take zbirke.

H. Hunger je prispeval geslo o heliaktičnem vzhodu (302), kar pomeni prvi vidni vzhod določene zvezde stalnice ali planeta ob jutranjem svitu. V zvezi z začetkom vsakoletnih Nilovih poplav je za egiptovsko kronologijo važen heliaktični vzhod zvezde Sirius. Zanj so se od 6. stoletja naprej zanimali tudi v Mezopotamiji. — Isti avtor je v posebnem geslu obdelal lesene in slonokoščene ploščice, ki so jih leta 1953 našli v Nimrudu. Na njih so razen zaporednih upravnih podatkov napisani tudi literarni teksti (458 s.). Njihova s struženjem poglobljena površina je bila prevlečena z voskom, ki mu je bil dodan arzenov sulfid.

Med drugimi zanimivimi gesli naj omenimo les, ki ga filološko (kot kurivo; v mizarstvu; v stavbinstvu) obravnava A. Salonen (453 s.), medtem ko Eva Strommenger pregledno našteva najdišča (redko kot kurivo, obilno pa kot pohištvene ali stavbinske ostanke, str. 454—458). — Rog kot glasbilo je prav tako obravnavan jezikoslovno in arheološko (H. M. Kümmel — W. Stauder, str. 469—471). — R. M. Boehmer je prispeval geslo krona z rogovi (431—434), ki označuje upodobitve božanstev ali pa tistih vladarjev, ki so si vzdevali božanski položaj. — Za sumersko-babilonsko pojmovanje kozmosa je poučno geslo »nebo« (W. G. Lambert, 411 s., angl.). V zvezi z njim je H. Hunger prispeval gesli »nebesna geografija, nebesne pokrajine« in označbo zvezd kot »pisavo na nebu« (prim. Sanheribovo trditev, da je »načrt prestolnice v Ninivah od davna v zvezdah zarisana«) (413).

Za arheologa prinašata oba obravnavana dvojna zvezka več zanimivih gesel. Najbolj obširno je obravnavano najdišče Tell Huēra (480—487) v Severni Mezopotamiji med rekama Haburjem in Balihom. Odkril ga je l. 1913 nemški diplomat in arheolog Max baron Oppenheim. Po njem imenovana ustanova je od leta 1968 do 1974 finansirala sedem kampanj izko-

pavanj, ki jih je organiziral Anton Moortgat. Geslo je prispevala arheologinja Uršula Moortgat-Correns. Izkopavanja so odkrila dragoceno gradivo iz Mesilimovega časa, to je zadnje faze predzgodovinskega obdobja. Pregledno so opisane kamenite gradnje ter kamenit relief (40 × 30 × 13), izkopen l. 1974, ki predstavlja najbrž sedmerozvezdje, poosebljeno v sedmih boginjah in ki je bilo najbrž v doslej še neodkritem sve-tišču iz tretjega tisočletja pred našim štetjem. Tell Huēra je ohranil spomenike iz političnega in kulturnega središča takratnega semitskega prebivalstva. V manjšem obsegu je bilo mesto kakih tisoč let pozneje vnovič pozidano v hurijski državi Mitanni.

J. Deshayes je napisal geslo o najdišču Tepe Hissar (426—429) v Iranu. Kritično graja predvsem obdelavo gradiva, izkopanega v letih 1931—1939. Najdeno arheološko gradivo priča o bogati naselbini, ki sega v zgodnje dinastično obdobje pred Urom III. Čudno pa je, da velikih zgradb tu ni bilo. Avtor se vprašuje, zakaj je bila ta cvetoča naselbina okoli leta 1800 nenadoma opuščena.

P. Calmeyer v geslu Hinamān kratko omenja »bronasti zaklad«, ki ga je pri Kirmānu odkril Sir Percy Sykes. V njem sta bili tudi dve sekiri z rezili, ki spominjata na helebarde. Sta iz stare babilonske dobe, vendar po koncu akadške monarhije. Podobne helebardne sekire je našel (in l. 1972 o njih poročal) A. Hakemi pri Šahdādu. Te so najbrž iz druge polovice tretjega tisočletja (str. 414 s.).

Več gesel je uspešno ponazorjenih z risbami, tako npr. *bit hīlani*, sveto drevo, čelada, čreda, posebno značilni hetitski hieroglifi, hlače, Tell Huēra, za junaka je na treh straneh 94 upodobitev.

Presenečajo večkrat jezikoslovne ugotovitve, da za nekatere važne in uporabljane pojme ni bilo sumerskega izraza (npr. za himno, str. 539) ali akadškega (npr. za vojaka in vojno, čeprav je bilo obilo besed za borbo).

Poročilo bi lahko še marsikaj navajalo iz bogate vsebine. Zaradi potrebne omejitve pa sklepamo z dvojno željo: da bi skromna naša poročila opozarjala znanstvenike na že obdelano gradivo; hkrati naj bi pa prepričalo vodstva velikih naših znanstvenih knjižnic o pomenu in nepogrešljivosti Realnega leksikona za asirio-logijo in prednjeazijsko arheologijo.

Viktor Korošec